

Pléh Csaba

A lélek és a nyelv

Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013. 151. p.

Bodnár Ildikó

Ismét egy új, Pléh Csaba professzor által írott könyvet tarthatunk a kezünkben. Azért ismét, mert nem sokkal ez előtt az Akadémiai Kiadó által megjelentetett kötet előtt a Libri Kiadónál látott napvilágot a szerző egy másik, *A társalgás pszichológiája* címet viselő munkája. *A lélek és a nyelv* című könyv – amellet, hogy bepillantást enged a pszicholingvisztika legújabb eredményeibe – rövid összefoglalója is a pszichológus és nyelvész szerző sokévi munkásságának, amelyet szintén publikációk tucatjai fémjeleznek.

Pléh Csaba a szerzői *Előszó* első mondatában felhívja a figyelmet arra, hogy több évtizeddel korábban *Nyelv és lélek* címmel jelent már meg egy könyv Magyarországon. A hasonlóság ellenére a két címbe a szavak eltérő sorrendjének igen nagy jelentősége van, ugyanis a korábbi mű íróját, Kosztolányit nyelvészeti cikkei alapján (ezek gyűjteménye az említett kötet) az érdekelte, „mit is tükröz a nyelv a beszélők lelki alkatából”. A 20. század ’60-as éveitől teret hódító pszicholingvisztika képviselőit – beleértve ebbe a körbe a szerzőt is – viszont az foglalkoztatja, hogy „hogyan képeződik le a nyelv a lelkünkben” (7).

A lélek és a nyelv című kötet öt fejezetre bomlik, ezek rendre a következők: 1.: A nyelvi megértés. A hangtól a gondolatig; 2. Szavak és jelentések; 3. Hogyan hangoljuk össze, amit mondunk? A társalgás a pszichológus szemével; 4. Beszél a baba; 5. A nyelv keletkezése és biológiája. A kötetet a hivatkozások hatoldalnyi jegyzéke zárja, mellette egy további oldalon még ún. tájékoztató irodalom is szerepel.

A tanulmány leghosszabb, első fejezete az 54. oldalig tart, s benne a címnek megfelelően a nyelvi megértés „titkait” kutatja a szerző. A megértéssel kapcsolatban szemléletes ábrán mutatja be Pléh Csaba az ún. *moduláris*, illetve *interakciós felfogás* különbségét (12). Számos érdekes példával ismerkedünk meg, mialatt a hangoktól a szavakon át a mondatok megértéséig eljutunk. Megismerhetjük a félrehallások problematikáját és hallunk a szójátékokról is. Az egyik szójátékos példa: – *Add ide a sőt!* – *Nincs csak Maugham.* (31).

A fejezetből kiderül, milyen tényezők befolyásolják az egyes hangok felfogását, illetve helyes értését. Az ún. *hangkövetési reakcióidő* megnyúlik, ha a vizsgált szót megelőző szó ritka, kétértelmű, netán értelmetlen (14–15). Igen érdekes, hogy olyankor is hallunk (hallani vélünk) hangot, amikor a kísérleti anyagban nem is szerepelt a vizsgált hang, de nyelvismertünk alapján kiegészítjük a szót; ez a *hangrestauráció* jelensége (23). Pléh Csaba részletesen szól azokról a pszicholingvisztikai kísérletekről is, amelyeket ő és tanítványai végeztek, s amelyek elvezethetnek a *megértés* megértéséhez. A mondat megértése kapcsán folyhat pl. szemmozgás-vizsgálat, de sor kerülhet a mondatok elhangzása során észlelhető köhögések vagy kattanások lokalizációjára is (40). A nyelvtani ismeretek, illetve a mondat megértésének köréhez kapcsolva a magyar névszóragozási rendszer gazdagságát és az igei vonzatokat vizsgálja: „Az ige után következő főnevet (*fiúval*) általában gyorsabban olvassuk akkor, amikor az vonzat (*kikezdett*), mint amikor szabad határozó (*bulizott*)”. A nyelvtani ismeretek szerepe azonban nem csak a vonzatok területén nyilvánul meg nagyon markánsan, hanem például az összetett mondatok (főként az alárendelések) feldolgozásában is. A mondatmegértésben a hangsúlyok és a szórend is nagy szerepet kapnak. Tanulságos megfigye-

lés, hogy míg egy mondat semleges szórendi változatát 10 mp után elfelejtjük, addig a *fókusz*t tartalmazó mondatra 40 mp után is emlékszünk (52–53).

A *Szavak és jelentések* című rész az 55. és a 78. oldal között közel negyedszáz oldalra terjed. Első részében hangsúlyozottan kerül előtérbe az ún. *mentális szótár* kérdése. A mentális szótár az 1970-es évek végétől került a kutatások előterébe. Többféle elmélet is kialakult a szófelismerésre. Ezek egyike a Morton-féle ún. *logogén modell* (1979). A szavak előhívását illetően a szógyakoriságnak és az elvárásnak van nagy szerepe, de nincs benne preferencia pl. a szókezdetekre. Az 1980-ban jelentkező ún. *szakaszmodell* – Marslen-Wilson és Tylor modellje – a szavak akusztikus változatából indul ki. Egy-egy hangnyi szókezdet – elméletileg – nagyon sokféle szót aktiválhat, de két-három hangnyi kezdet (az első szótag) elhangzása nyomán már jóval kevesebb szó jelenik csak meg, „végül egy bizonyos pont után csak a legjobb, a célnak legmegfelelőbb marad fenn” (60), azaz eljutottunk a keresett szóhoz. A '80-as évek második felének ún. *konnekcionista modelljei* viszont vizuális modellek; Rumelhart és McClelland (1986) a mentális szótár szavait „előfordulási gyakoriságon alapuló hálózatban” (62) képzelel.

Szó van a fejezetben a továbbiakban az ún. *előfeszítés* szerepéről, amely gondolkodásunknak egyfajta irányt szab, a szavaknak az *asszociációkon alapuló* távolságáról, a hozzáférés útjairól és „*a nyelvem hegyén van*” jelenségről. Ez utóbbi kutatása a pszicholingvisztika kezdeteihez, azaz a '60-as évek közepéig nyúlik vissza, ld. Brown és McNeill 1966-os írását. A *képkiváltó érték* és a *prototípusok*, majd a *konnotatív* és *denotatív jelentések* kérdését vizsgáló részek után a *Szójelentés és az agy* és *A szótár és a nyelvtan viszonya* alfejezetek a *neurolingvisztikai kutatásokat* is érintik. A 15. ábra igen jól érzékelteti, hogy egy-egy konkrét szónál milyen hatalmas agyi területek aktiválódhatnak. A szótár mellé egy egész enciklopédiát kell elképzelnünk: „...A hagyományos szótár a halántéklebenyhez, az enciklopédia pedig az egész agykéreghez kapcsolódik” (74–75). A szójelentés kontextusba ágyazottsága kapcsán Pléh Csaba az olvasás nélkülözhetetlenségére is felhívja a figyelmet.

A harmadik, szokatlanul hosszú címet viselő fejezet – *Hogyan hangoljuk össze, amit mondunk? A társalgás a pszichológus szemével* – a 79–98. oldalig terjed. A szerző a társalgás pszicholingvisztikai megközelítésével új szempontokat is bevezet a társalgás vizsgálatába. A társalgást egész sor tudományterülethez kapcsolódó és ezért interdiszciplináris megközelítést igénylő kutatási területek tartja: „A társalgás *nyelvlélektanában* a tulajdonképpeni pszicholingvisztika, a nyelvészociológia és a pszichológia kompetenciája együttműködik a filozófiával...” (79). A társalgás „többszereplős beszélgetés”, „gondolatolvasási, tudatelméleti gyakorlat”, amely egy sor szempontból vizsgálható. Az alfejezetek pedig a *megszólítási rendszerekről*, a *beszédjog elosztásáról*, a *kérdéstípusokról* éppúgy szólnak, mint a társalgás társadalmi *nemekhez kötődő* vonásairól, illetve a *testbeszéd* (ezen belül például az ún. *ballisztikus gesztusok*) megjelenéséről és szerepéről. Grice *együttműködési alapelveinek* felsorolása és a társalgás *zavarainak* számbavétele zárja a fejezetet.

A magyar nyelvszokáshoz kapcsolódva kerül szóba a tárgyalt fejezetben a *tegezés és a magázás* problémaköre, s olyan mondatok is megjelennek, melyek a kötet jóvoltából napjaink, azaz a 21. század első évtizedeinek érdekes nyelvhasználati dokumentumai maradnak: „*Mártiék ezerrel nyomulnak a bulira.*”, „*A ként betettük abba a cuccba és tök sistergés*”, illetve: „*Ne parázz már!*” (97–98). (A társalgás problematikája iránt mélyebben érdeklő-

dőknek a szerzőnek az ismertetés elején már említett szintén a közelmúltban megjelent *A társalgás pszichológiája* című könyvét ajánljuk elolvasásra.)

A beszéd kialakulásával a szerző könyvének negyedik, *Beszél a baba* című fejezetében foglalkozik, amely csaknem harminc oldalon át tárgyalja a gyermek beszédének kialakulását és fejlődését, a mondottakat nagyon sok ismert, illetve friss gyermeknyelvi példával is kiegészítve. A kiindulás a három elméleti irány (a nyelv velünk születettségét megfogalmazó *innáta-elmélet*, a *kognitív felfogás* és *társas elméletek*) ismertetése (99–101). Az alfejezetekben a nyelvvelsajátítás lépései, ezeken belül a hangrendszer kialakulása, a nyelv előtti társalgás mikéntje, a korai szókincs jellemzői, valamint a *leképezési alapelvek* kerülnek szóba. Szintén sok-sok példával szerepel az ún. *távirati stílusú beszéd*, illetve a mondat kialakulásának folyamata. A *szerepváltó prototársalgás* kapcsán (igazi társalgás az anya részéről van, a gyermek *bubububu*-féle gagyogással „válaszol”) fogalmaz úgy a szerző, hogy „a gyermek evolúciósan tudja, hogy *hangadás közben szerepet kell váltani*” (108). (A szerző, Pléh Csaba kiemelése.)

A magyar nyelv szempontjából igen érdekes az igeekötők „rendhagyó” viselkedése a gyermeknyelvben: a gyermek „az elvárt helyen *nem mozgatja el* az igeekötőt”. A generatív grammatika területére tartozó magyarázat, hogy az igeekötő a mondatban lévő fókusz miatt kötelezően elmozdul ige előtti helyzetéből. A fókusz szerepét a magyarban kaphatja nem csak a főhangsúlyt hordozó szó, hanem a felszólítás és a tiltás, illetve a tagadás és a kérdés is. A gyermek mindezt még nem használja helyesen: „*Még nem elmentek!*” „*Ezt nem meg-nézem.*”; „*Erre kimegyünk?*” stb. A fentiek ellentéte az ún. *túlmozgatás*: „*Nézem meg!*” (116). A fejezetet az *igei szigetek* elvének bemutatása és a *dajkanyelvről* írott gondolatok zárják.

A *nyelv keletkezése és biológiája* című, nagyjából a kötet utolsó húsz oldalán olvasható fejezet az emberi beszéd kialakulásának és agyi szerveződésének napjaink emberét erősen foglalkoztató problémáiról szól. Korunk egyaránt választ keres a nyelv agyi szerveződésének mikéntjére, vagyis arra, hogy „milyen idegrendszeri szerveződések teszik lehetővé a nyelvet”; ezek a közeli, ún. *proximális* kérdések. S választ várunk az emberi nyelv létrejöttének évmillióit kutató távoli, ún. *disztális* kérdésekre is – természetesen a tudomány mai állása alapján. Ezért a rész idézett művei rendre 2001 és 2007 közötti megjelenésűek, néhány kiadása nyúlik csak vissza az 1980-as és 1990-es évekre, s még kevesebb az ezeknél előbbi keletkezésű publikációkra való hivatkozás. Mivel ez a másik, a neurolingvisztikával erősen érintkező fejezet, az *afázia-kutatások* kapcsán természetesen egyes korábbi, pl. a Brocára és a Wenickére való hivatkozások sem maradhattak ki belőle.

„Az emberi nyelv többszörös tagoltsága egy többszintű rendszerben érvényesül: a néhány tucat hangból szavak és toldalékok épülnek, ezekből pedig végtelen számú mondatot lehet létrehozni” – hangzik a sokak számára ismerős megállapítás (127), hogy azután a példamondat kapcsán a nyelvi *rekurzivitást* (mondatbeágyazást) mutassa be. Nyelvünk kialakulását tekintve vannak a kontinuitás mellett szóló érvek – vagy ahogyan a szerző Chomskynak és kollégáinak nyomán megfogalmazza –, létezik az ún. *tágan értelmezett nyelvkészség*, amelynek előzményei jelen vannak az állatvilágban, míg a *szűken értelmezett nyelvkészséget* (ilyenre példa az említett rekurzivitás) csak az embernél lelhetjük fel. Ez utóbbi tehát alapvetően a diszkontinuitás jelének, embert és állatot elválasztó tényezőnek, egyedül az emberre jellemző *fajspecifikus vonásnak* tekinthető.

A kis terjedelmű, de gondolatokban annál gazdagabb könyvet egyetemistáknak, első-sorban éppen magyar, illetve idegennyelv-szakos diákoknak, legelső sorban pedig *nyelvmentor és alkalmazott nyelvészeti tanulmányokat folytató* hallgatóknak ajánlom. De természetesen kollégáimnak – mindenekelőtt szintén alkalmazott nyelvészeti tárgyakat, gyermeknyelvet, pszicho- vagy neurolingvisztikát oktató kollégáknak – a figyelmét szeretném felhívni erre a munkánkban jól használható kötetre. Kiterjesztve a felhasználók körét, úgy vélem, hogy érdeklődő, humán szakos egyetemi tanulmányokat célul tűző középiskolások számára is hasznos, ha elolvassák. A szerző arról ír, hogy könyve írása során szeretet támogatta őt; biztos vagyok benne, hogy ez a szeretet az olvasók részéről is megnyilvánul majd könyve iránt.

Kiadja a Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztálya
A kiadásért felelős: Prof. Dr. Kékesi Tamás rektorhelyettes
Megjelent a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában
A kiadó felelős vezetője: Burmeister Erzsébet
Készült a Miskolci Egyetem Sokszorosító Üzemében, Miskolcon
A sokszorosításért felelős: Pásztor Erzsébet
Példányszám: 120
TNO – 2013 – 340 – ME